

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИКЛАДАННЯ МОВИ

УДК 811.161.2:81'42

Братусь М. Ф.
Україна, Київ

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ У ВИКЛАДАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

У статті досліджено репрезентованість концепту «сніданок» у підручниках для вищої школи, запропоновано підходи до опанування фоновими знаннями, які можна застосовувати для вивчення української мови як іноземної незалежно від рівня володіння нею. Проаналізовано оцінний зміст атрибутивних словосполучень із ключовим словом «сніданок». Звернено увагу на лінгвокультурологічний аспект, який варто застосовувати на практичних заняттях паралельно з граматичним і лексичним, що сприяє кращому засвоєнню лінгвістичного матеріалу.

Ключові слова: еквіваленти, ключові слова, концепт, культурологічний сценарій, лексико-семантичне поле, лексико-семантичні групи, лінгвістичний матеріал, лінгвокультурема, лінгвокультурологічний матеріал, мовна картина світу.

В статье исследована представленность концепта «завтрак» в учебниках для высшей школы, предложены подходы к овладению фоновыми знаниями, которые можно применять для изучения украинского языка как иностранного независимо от уровня владения им. Проанализирован оценочный смысл атрибутивных словосочетаний с ключевым словом «завтрак». Обращено внимание на лингвокультурологический аспект, который следует применять на практических занятиях параллельно с грамматическим и лексическим, что способствует лучшему усвоению лингвистического материала.

Ключевые слова: ключевые слова, концепт, культурологический сценарий, лексико-семантическое поле, лексико-семантические группы, лингвистический материал, лингвокультурема, лингвокультурологический материал, эквиваленты, языковая картина мира.

In the article the culturological aspects during the teaching process are described in a way to help teachers who help students and those who learn the Ukrainian language not only to get the ability to communicate in the society, but also give a chance to enter the foreign community and mentality in accordance with the semantic of the words which have equivalents in Ukrainian. The situations when well-known words with direct equivalents in other languages help students in the beginning of language learning. At the same time they do not describe details of the meaning and student from the beginning starts missing something that belongs to the culture of the language he is trying to study. Such words have to be described in special dialogs or in texts, which have to be originally presented in the books and obligatory described by the teacher. That is the first step to help students to enter another culture thanks to language and to the mentality of the foreign society. The second one is to accumulate step by step knowledge of grammar and vocabulary. In the article an example is given according to which a reader might have chance to see how it is presented from both cultural and grammar point of view.

There will be also analyzed different books of Ukrainian language as a foreign language and presented two methods which are not presented in the books for language study, but from our point of view have to be used during the lessons to help students to understand the foreign culture through the language which they learn for any purpose. It is also provided a model of explanation, which helps students see the linguistic world image of the people whose language they are learning right from the start.

Key words: concepts, culturological scenery, equivalents, key words, lexical and semantic field, linguistic and cultural material, linguistic material, linguoculturema, world language view.

В умовах світової глобалізації актуальним є питання вивчення іноземних мов. Спостерігаємо в Україні великий інтерес до вивчення таких мов, як англійська, німецька, французька, іспанська, італійська тощо. Водночас у світі зростає інтерес і до вивчення української мови.

Лінгвокультурологічний аспект у викладанні української мови як іноземної, який варто застосовувати на мовних заняттях паралельно з граматичним і лексичним, сприяє кращому засвоєнню лінгвістичного матеріалу. Уже на початкових етапах викладання мови треба акцентувати увагу на культурі, традиціях, умовах життя народу, щоб ті, хто вивчає мову, не відчували себе чужинцями у відповідному мовному середовищі.

На прикладі українського концепту «сніданок», лексичні еквіваленти якого існують у різних мовах світу, передаючи спільне значення, а саме «їжа, призначена для споживання вранці» [7, с. 426], спробуємо детальніше розглянути культурологічну, країнознавчу семантику, пов'язану із згаданим концептом, під час занять із української мови. Як відомо, у семантиці будь-якого слова-поняття, так само як і будь-якого еквівалента в інших мовах, наявні й непоняттєві компоненти. За лінгвокультурологічною концепцією слова Є. Верещагіна і В. Костомарова, крім загального поняття, семантика слова містить ще й національні, фонові знання, що вказують на самотність і специфічність ознак побутової культури того чи того суспільства.

Лінгвокультурема *сніданок* є однією із ключових понять, що має свою багатовікову історію. Багато прикладів із художніх, історичних текстів відкривають іноземцям побутові реалії, відповідні життєві ситуації, які дають змогу глибше пізнати ментальність народу, познайомитися з традиціями, врешті-решт увійти в мовне коло культури.

Пригадаймо теорію лексико-асоціативних зв'язків слів у працях О. Потебні, М. Покровського, Л. Вейсгербера, Й. Тріра, І. Ібсена та ін., котрі розглядали лексику як відносно замкнену систему, де кожне слово має певний зміст, що залежить від інших, поєднаних із ним слів. У сучасній лінгвістиці

термінологічного змісту набуло поняття «мовна картина світу» (пор., *національна картина світу, наукова картина світу, побутова картина світу, індивідуальна картина світу*) [4, с. 348], у дослідженні якої широко використовують теорію лексико-семантичного поля.

На думку С. Єрмоленко, лексико-семантичні поля розкривають зміст мовно-естетичних знаків культури, дозволяють пізнати унікальні мовні картини світу, завдяки яким маємо ширше уявлення про навколишній світ і про акумуляцію досвіду попередніх поколінь, пор.: «Одиницями виміру мовної картини світу є лексичні парадигми, побудовані за принципом організації тематичних груп лексики; лексико-синонімічні ряди; семантичні поля, що об'єднують лексичні, фразеологічні одиниці навколо ядерного слова-поняття; лексико-асоціативні поля, що формуються в конкретних текстах залежно від авторського світосприймання значення ключових (ядерних) слів-понять та їхніх асоціацій» [3, с. 340].

Концепт «сніданок» в українській культурі є репрезентативним. Досить часто вживання цього ключового слова фіксуємо в спеціалізованій літературі, присвяченій здоровому харчуванню, статтях, інтерв'ю, унаочнений образ сніданку в повсякденному житті можна побачити в рекламі кав'ярень, кафе, ресторанів, у меню різноманітних закладів.

Звертаємо увагу на оцінний зміст атрибутивних словосполучень із ключовим словом «сніданок», у яких часто вжиті позитивно забарвлені прикметники. У семантиці прикметникових означень тематично виокремлюємо такі компоненти: *«здоров'я» – здоровий сніданок, корисний сніданок, поживний і корисний сніданок, корисний сніданок, легкий дієтичний сніданок, правильний сніданок, повноцінний сніданок, щоденний повноцінний сніданок, здоровий сніданок, правильний сніданок для школяра, щоденний і здоровий сніданок, дієтичний сніданок, корисний пісний сніданок, пісний сніданок, вітамінний сніданок, поживний сніданок, найпоживніший сніданок, щоденний сніданок, легкий сніданок, низькокалорійний сніданок, «смакові і запахові властивості» – смачний сніданок,*

запашний сніданок, ароматний сніданок, ситний сніданок, легкий сирний сніданок, ситий сніданок, найсмачніший сніданок, **«якість»** – ідеальний сніданок, хорошиий сніданок, найкращий сніданок, відмінний сніданок, королівський сніданок у ресторані *«Теракота»*, **«традиція»** – традиційний сніданок, український сніданок, італійський сніданок, англійський сніданок, грецький сніданок, данський сніданок (датський), американський сніданок, **«швидкість процесу»** – швидкий сніданок, швидкий смачний сніданок, готові сніданки, сніданок на швидкоруч, **«час»** – ранній сніданок, пізній сніданок, другий сніданок, сніданки з 08:00 до 11:30 щоденно, сьогоднішній сніданок, **«вік»** – дитячі сніданки, дитячий сніданок, звичайний шкільний сніданок, креативний шкільний сніданок, **«романтика»** – романтичний сніданок, затишний сніданок, сніданок для коханої, сніданок для коханого, **«культурно-політичний захід»** – II молитовний сніданок, молитовний сніданок, щорічні молитовні сніданки в українському парламенті, парламентський молитовний сніданок, перший національний молитовний сніданок, молитовні сніданки – християнські зібрання політиків, представників церков та громадськості, які традиційно влаштовуються у країнах Європи і Америки, **«розмір»** – великий сніданок (Макдональдз), **«свято»** – великодній сніданок, святковий сніданок, недільний сніданок, **«назва телевізійної передачі»** – сніданок 1+1, **«ресторанний варіант»** – комплексний сніданок, комплексні сніданки, нові смачні комплексні сніданки тощо.

Фіксуємо, наприклад, вдалі рекламні тексти, як у рекламі ресторану швидкого харчування *«Пузата Хата» «Смачний сніданок – вдалий ранок»*. Можна говорити не лише про те, що сніданок здавна має значення для українців, а й про те, що він також знаходить відображення в літературі, зокрема в назві збірки малої прози Анатолія Дністрового *«Сніданок на снігу»* (2014), присвяченій проблемам буття сучасних українців. Усі наведені сполуки не лише привертають увагу великою кількістю прикметників, а й вражають своєю частотністю.

Простежуємо вживання прийменників із лексемою *сніданок*, зокрема *на, без, під час, за, від, завдяки, для, зі* тощо. Уживання кожного прийменника пов'язане з певною відмінковою формою іменника. Синтаксичні конструкції, напр., *під час сніданку, на сніданок, зі сніданку, за сніданком, завдяки сніданку, для сніданку, без сніданку* є усталеними й часто вживаними в повсякденному житті, пор.: *варто зазначити, що від їжі, що вживається **на сніданок**, залежить як самопочуття і настрої, так і сприйнятливність і розумова діяльність, дієтологи рекомендують вживати **на сніданок** каші, для того, щоб поповнити цей запас і набратися сил на весь день, не обійтися **без здорового сніданку, під час сніданку** жіночий організм споживає більше калорій, але це жодним чином не сприяє збільшенню ваги, дослідники встановили, що ті жінки, які не снідають, важать більше тих, які не нехтують ранковим прийомом їжі і з'їдають **за сніданком** близько половини добової норми калорій, вченими доведено, що відмова **від сніданку** призводить до погіршення пам'яті, концентрації уваги та навчання, відмовляючись **від сніданку**, ви позбавляєте свій організм цілого ряду необхідних речовин: калію, кальцію, магнію, клітковини і фолієвої кислоти, 60 % українців відмовляються **від сніданків, завдяки** сніданку ви зможете легко схуднути і підтримати здорову вагу, особливою популярністю користуються такі рецепти страв **для сніданку**, як різні омлети, бутерброди, грінки, яєчні, ранок можна почати **зі сніданку** омлетом, приготовленим за таким рецептом тощо.*

Позитивну оцінку концепту «сніданок» фіксуємо у висловлюваннях, зміст яких містить модальність порад, рекомендацій тощо, пор.: *користь правильного і здорового сніданку, сніданок і здоровий спосіб життя – ось запорука міцного здоров'я і гарного настрою, не варто відмовлятися від сніданку, сніданок є своєрідним акумулятором, який заряджає людину енергією на весь день, користь правильного і здорового сніданку, йтиметься про користь сніданку, не обійтися без здорового сніданку, позитивні сторони правильного сніданку, сніданок – найголовніша страва дня, пити свіжі соки дієтолог*

радить лише на другий сніданок, правильний сніданок – запорука здоров'я і контролю ваги, у боротьбі за здоров'я і стрункість одним із запорук успіху є правильний сніданок, сніданок не тільки заряджає енергією на весь день, але і допомагає схуднути, ми переконались, що снідати треба і снідати істотно.

Так само звертаємо увагу на активне вживання форм дієслів недоконаного й доконаного видів, напр.: *снідати і поснідати*, доповнені дієсловами, що утворюють семантичне поле: *варити, зварити, наварити, приготувати, давати, подавати, подати страви на сніданок* тощо [6, с. 287].

Про важливу роль сніданку в нашому повсякденному житті знаходимо підтвердження й у фразеології, яка є найяскравішим відображенням культури, своєрідним акумулятором досвіду, мислення й менталітету народу. Для української концепції сніданку підтвердженням є відомий вислів, у якому наголошено на його важливості й користі: *Сніданок з'їж сам, обідом поділися з другом, а вечерю віддай ворогу*. Також фіксуємо вислови на зразок: *Ти що, не снідав сьогодні?*, коли йдеться про мляву людину, в якій мало сили, яка довго і повільно щось робить [6, с. 287]. Такі вислови засвідчують розширення асоціативних зв'язків слова-поняття «сніданок» зі словами інших лексико-семантичних груп.

Так, у підручнику Л. Шуберт «Ukrainisch für Anfänger und Fortgeschrittene» фіксуємо приклади: *Ліворуч – студентське кафе. Там можна снідати, обідати, вечеряти або просто відпочивати* [14, с. 42]; *Де Ви завжди снідаєте? Я снідаю в кафе, а він снідає вдома* [14, с. 42]; *Коли Ви снідаєте? Я снідаю вранці* [14, с. 51]. Із наведених контекстів виокремлюємо три основні аспекти: 1) уживання дієслова *снідати*; 2) інформацію про те, що можна снідати вдома і в кафе (фонові знання); 3) снідають вранці, що є поняттєвим компонентом семантики слова «сніданок».

У підручнику А. Чистякової, Л. Селіверстової, Т. Лагути «Українська мова для іноземців» подано такі висловлювання: *Сьогодні в сусідньому магазині ми купили свіжі продукти: хліб,*

молоко, овочі. У нашому холодильнику лежали м'ясо, риба, стояли сік і вода. На кухні ми приготували смачний сніданок. Ми поснідали в нашій кімнаті. Я з'їв салат, рибу, випив молоко [9, с. 133]; На сьомому поверсі кафе, в якому студенти люблять снідати [9, с. 133]; Після сніданку ми з товаришем пішли гуляти містом [9, с. 182]; Це затишна їдальня. Уранці ми поснідали тут. Ахмед їв рибу, пив чай. Я взяв курку й сир. Наша подруга Марія їла салат, пила каву [9, с. 82]. Як бачимо з наведених прикладів, фонові знання репрезентовані переліком продуктів і напоїв, місцем для сніданку, і тим, що сніданок можна приготувати самостійно, а не лише з'їсти в кафе.

Підручник «Ukrainisch für Anfänger» [12] акцентує увагу на процесі обіду, проте фіксуємо досить різноманітні приклади з ключовими словами *сніданок* і *снідати*, пор.: *Кому досить чашки гарячої кави на сніданок?* [12, с. 93]; *Я завжди готую сніданок без батьків* [12, с. 99]; *На сніданок наша сім'я п'є каву та їсть булочки з джемом* [12, с. 101]. Натрапляємо на ситуації, коли під час сніданку для когось достатнім є лише чашка кави, для когось – кава з булочками і джемом, а для когось акцентом є процес самостійного приготування сніданку.

Лінгвокраїнознавчу інформацію можна виділити і в підручнику Х. Бахтіярової, С. Лукашевич, І. Майданюк, М. Сегень, С. Петухова «Українська мова» (1999), напр.: *Ранок. Сім'я снідає. Батьки снідають із сином і дочкою. Сестра розмовляє з братом. Тато п'є каву з цукром. Мати п'є каву з молоком. Брат і сестра п'ють чай з тортом* [8, с. 174]; *До сніданку я роблю зарядку. Під час сніданку я пію каву і їм хліб з маслом. Після сніданку я іду в бібліотеку* [8, с. 184]; *Антон прокинувся о восьмій годині. Він встав, зробив ранкову гімнастику, одягнувся, вмився і зібрався готувати сніданок. На кухні вже стояв Семен і чистив картоплю. Антон порізав помідори, огірки, зробив салат, потім посмажив рибу. Через півгодини хлопці смачно снідали* [8, с. 193]. Наведені приклади не лише констатують такі факти: снідати може разом уся родина, до сніданку можна робити гімнастику, сніданок можна приготувати із зазначеними стравами. Водночас простежуємо

актуалізацію іменниково-прийменникових конструкцій, частотних у повсякденному спілкуванні українців.

Показовий діалог у підручнику «Modern Ukrainian by Assya Humesky» (1980), пор.: – *Миколо, чи в нас є що-небудь їсти? Я такий голодний! – Подивися в холодильник. Здається, там ще було трохи борщу й каші. – Ні, дякую. Ми вже цю кашу й борщ цілий тиждень їмо – і на сніданок, і на обід, і на вечерю* [13, с. 158] (орфографію збережено) або – *Дмитре, зараз будемо снідати. Я купила яєць і молока, зараз зроблю яєчню* [13, с. 269].

У підручнику «Розмовляймо українською» фіксуємо таку лінгвокраїнознавчу інформацію, уміщену в діалогах: – *Доброго ранку! Що ви будете замовляти? – Мері, що ти будеш їсти? – Будь ласка, сир, масло, салат. – А ви, Джоне, що будете замовляти? – Салат і яйце. А ти, Петре, що? – Я їстиму вареники. – А що ви будете пити? – Я питиму чай. – Я також. А ти, Петре? – Я питиму кефір. – Прошу, ось ваш сніданок. Смачного! – Дякуємо!* [5, с. 28]; – *Добридень, Джоне! – Добрий день, Петре! – Ви вже поснідали? – Так, я вже поснідав. Я люблю це кафе і завжди снідаю там. – Я також там часто снідаю. Там смачно готують. – Сьогодні я їв смачні вареники й пив смачну ряжанку. – А ви вже пили каву? – Ще ні. Тут є буфет. Там ми вип'ємо кави. – Чудово!* [5, с. 46]. Також є ілюстрація до діалогу на вулиці: *Андрій і Наталя – молоде подружжя. Уранці вони снідають вдома. Наталя часто готує яєчню та салат. Андрій любить чай, а Наталя завжди п'є каву. Обідають вони на роботі. А на вечерю Андрій або Наталя купують молоко, кефір, сметану, сир* [5, с. 52].

Переважну більшість контекстів, що передають актуальну й характерну для сучасної української культури інформацію, взято зі сторінок інтернету, приклади з підручників акцентують увагу лише на певних семантичних особливостях концепту «сніданок», але в обох випадках можна говорити про характерні національні особливості, притаманні й зрозумілі українцям. Донести до студентів і всіх, кого цікавить вивчення української мови, цю інформацію, закодовану у фонових знаннях лексеми за один раз навряд чи можливо, та й було б методично

неправильно, проте спробувати сформувані певне уявлення про предмет дискусії є реальним. У цьому допомагає відомий підхід до опису різних культурологом польської вченої А. Вежбицької, бо «мова, а зокрема лексичний склад – є найкращим доказом дійсності «культури», у розумінні історично трансформованої системи концептів і ознак (характеристик) [1, с. 61]. Дослідниця пропонує метод так званих сценаріїв, що тлумачитимуть те чи те ключове слово й завдяки яким можна глибше проникнути у внутрішню оболонку семантичного значення. Ключові слова, на її думку, відображають минулий досвід суспільства й спосіб мислення в конкретному баченні, також вони допомагають наслідувати цей спосіб [11, с. 58]. Викладачі української мови, як і будь-якої іноземної мови, можуть послуговуватися такими міні-сценаріями вже на початку вивчення мови. У подальшому студенти й слухачі мовних курсів зможуть накопичувати знання стосовно предмета на ту основу, без якої неможливе справжнє уявлення про народ і культуру. Український концепт «сніданок» можна репрезентувати такими контекстами:

Українці снідають після того, як вони прокидаються, або пізніше.

Це пов'язане з тим, що історично склалося так переважно в минулому люди добре снідали зранку й йшли працювати в поле, але вони не знали, коли саме випаде нагода добре поїсти наступного разу.

Зараз багато людей вважає сніданок корисним для здоров'я.

Сніданок можна приготувати вдома зранку перед тим, як іти в дитячий садок, в школу, на роботу тощо.

Сніданок можна з'їсти вдома або в кафе, ресторані перед тим, як іти на роботу або в школу.

На сніданок люди їдять дуже різноманітні страви, як наприклад: сир, йогурт, каші (гречана, вівсяна, мюслі тощо), рис, картоплю, м'ясо, картоплю, яйця (зварені яйця, омлети, яєчні тощо), бутерброди, сандвічі, хліб з маслом, а також страви, що приготовлені з цих продуктів. Різні традиції можуть бути представлені під час сніданку, як наприклад, національні страви, також і кухні інших народів. Це залежить

від смакових якостей і знань кухонь інших культур і від того, чи акцептує ці знання людина чи ні.

Під час сніданку люди зазвичай п'ють чай, каву, кефір, молоко, соки та ін.

Також можна побачити і солодке.

Водночас є люди, які не снідають взагалі.

П. С. Перелік продуктів і страв умовний, може бути довшим.

Зрозуміло, що таку інформацію треба подавати мовою навчання (мовою-посередником). Усі подальші навчальні вправи сприятимуть засвоєнню матеріалу й формуванню правильного бачення щоденного життя українців.

Водночас граматичне коло питань можна подати у вигляді таблиці, яка змогла б чітко передати не лише уявлення про назване слово – поняття, а й подати основні відмінкові закінчення, якщо йдеться про вивчення граматичних категорій, видові характеристики з влучними прикладами.

Дієслова: снідати – поснідати, приготувати, варити – зварити, подавати – подати.

Прикметники: здоровий, ситий, легкий, смачний, поживний, калорійний.

Сніданок: український, італійський.

Прийменники: на сніданок, під час сніданку, завдяки сніданку, для сніданку, після сніданку, зі сніданком.

Фразеологізм: Сніданок з'їси сам, обідом поділись з другом, вечерю від дай ворогу.

Подальші контексти, на які слухачі мовних курсів будуть натрапляти під час вивчення української мови, наблизатимуть їх до адекватного сприймання українського менталітету сучасності й нададуть упевненості в спілкуванні.

Бібліографічні посилання

1. Вежбицька А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая ; [пер. с англ. ; отв. ред. М. А. Кронгауз]. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.

2. Верещагин Е. М. Лингвострановедческая теория слова / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Русский язык, 1980. – 320 с.
3. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С. Я. Єрмоленко. – К. : Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.
4. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов : уч. пособ. / О. А. Корнилов. – 4-е изд. испр. – М. : КДУ. – 348 с.
5. Макарова Г. Розмовляймо українською. Елементарний курс : навч. посіб. / Г. Макарова, Л. Паламар, Н. Присяжнюк. – К. : Фірма «ІНКОС», 2011. – 222 с.
6. Новий тлумачний словник української мови. 42000 слів : у 4 т. / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. – К. : Аконіт, 1998. – Т. 4. – 941 с.
7. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка. – Т. 9. – 1978. – 917 с.
8. Українська мова / [Х. Ш. Бахтіярова, С. С. Лукашевич, І. З. Майданюк та ін.]. – Тернопіль : Укрмедкнига, 1999. – 318 с.
9. Чистякова А. Б. Українська мова для іноземців : підруч. [для інозем. студ. вищ. навч. закл.] / А. Б. Чистякова, Л. І. Селіверстова, Т. М. Лагута. – Х. : Індустрія, 2008. – 384 с.
10. Amir-Babenko S. Lehrbuch der Ukrainische Sprache / Svitlana Amir-Babenko. – Hamburg : Buske, 1999. – 303 p.
11. Goddard C. Key words, culture and cognition / Cliff Goddard, Anna Wierzbicka // Philosophica 55. – 1995. – № 1. – P. 36–67.
12. Kolbina V. Svitlanok. – Ukrainisch für Anfänger / Vera Kolbina, Svetlana Sotnikova. – Erlangen, 2004. – 266 p.
13. Modern Ukrainian by Assya Humesky. – Canadian Institute of Ukrainian Studies. – Otabind, 1980. – 438 p.
14. Schubert L. Ukrainisch für Anfänger und Fortgeschrittene / Ludmila Schubert. – Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, 2005. – 315 p.